

יחסי חוץ וביטחון

מלחמת תש"ח – מלחמתו של דוד בן-גוריון

דוד טל

דומה שאין חולק על מעמדו המרכזי של דוד בן-גוריון בניהולה של מלחמת העצמאות. בן-גוריון היה הדמות הדומיננטית בתהליך שהביא להקמתו של צה"ל, ובוודאי היה הדמות החשובה ביותר בניהולה של המלחמה עצמה. יומנו משקף את מידת עומקה של מעורבותו בניהול המלחמה, ושורה של מחקרים מאששים את מה שעולה מן היומן.¹ על רקע כל אלה אפשר אם כן לדבר על היסטוריוגרפיה בן-גוריונית, שנשענת על ספרות מחקרית, וגם על העובדה שבן-גוריון לא רק עשה היסטוריה, אלא גם כתב אותה. כתיבתו זו, ביומנו, בזכרונותיו ובאסופות שבהן נערכו נאומיו, יוצרת תשתית להיסטוריוגרפיה בן-גוריונית מוצקה ובעלת חשיבות.² עוצמתה של ההיסטוריוגרפיה הבן-גוריונית היא כזאת, שהיא כמעט מבקשת בחינה רויזיוניסטית של מעמדו. האומנם היה בן-גוריון דמות חזקה כל-כך, דומיננטית כל-כך, כפי שעולה מחיבוריו ומהמחקר? האומנם הצליח להתעלות מעל שיקולים פוליטיים ומפלגתיים ולנתב את דרכה של ישראל במלחמת העצמאות על-פי דרכו, כפי שעולה מכתביו? האומנם הצליח לאכוף את דעתו על הסובבים אותו, אנשי צבא ופוליטיקאים, באשר לדרך שבה היתה המלחמה צריכה להתנהל? השאלות האלה מתבקשות לא רק משום שכפי שנאמר לעיל כמעט מתבקש לשוב ולבחון את הדימוי הדומיננטי כל-כך של בן-גוריון, אלא גם משום שהוא פעל במסגרות שלפחות לכאורה היה בהן כדי להחליש את עוצמתו. אמנם הוא היה ראש הממשלה ושר הביטחון, אך בממשלה שבראשה כיהנו אישי ציבור מרכזיים, שדעתם בסוגיות שונות לא היתה בהכרח כדעתו, ומקצתם התווכחו עמו על על דעותיו ועל מהלכיו. האם הם קיבלו את דעתו בכול? האומנם השפעתם על ניהולה של המלחמה לא ניכרה? ראוי ששאלות אלה יישאלו גם משום שאנחנו יודעים שהוטחה כלפיו ביקורת והיא הביאה להקמתה של ועדת שרים לבדיקת העימות החרף שפרץ בינו ובין המטה הכללי ביולי 1948. בעקבות מסקנותיה הוקם מעין קבינט מלחמה ששותפו בו חמישה שרים. האם באמת הקפיד בן-גוריון לשתף את הממשלה באחריות להנהלת המלחמה וכן את

1. נתנאל לורך, אסטרטגיות בתש"ח (המרכז למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה; ההרצאה השנתית לזכרו של שמעון סירקין), 6, תל-אביב 1990, עמ' 29-30.

2. ראו: זכי שלום, 'יומני בן-גוריון כמקור היסטורי', קתדרה, 56 (1990), עמ' 136-149.

קבינט המלחמה, כטענת חוקרים מסוימים?³ בו בזמן מתבקש עיון מחדש במעמדו של בן-גוריון בניהול המלחמה, על רקע טענה שקשרה לפיקוד העליון כוח רב בקבלתן של החלטות בנושאים צבאיים ואסטרטגיים, גם בניגוד לדעת הממשלה; תוך כדי כך הופעל לחץ רב על ראש הממשלה, והוא נענה להציהם אלה. כך למשל טוען מציג גישה זו כי 'ראשי הצבא הוסיפו [...] ללחוץ ללא הרף להמשך הכיבושים', וכי 'ההחלטה על כיבוש הנגב ריצתה את הפלמ"ח'.⁴ על רקע תהיות אלה, יבקש המאמר הנוכחי לבחון מחדש את השאלה: עד כמה באמת היתה מלחמת תש"ח מלחמתו של בן-גוריון?

המחקרים הקיימים שעניינם ההיסטוריה הצבאית והמדינית של מלחמת העצמאות מתמקדים בדרך-כלל באחד משני ההיבטים האלה: תיאור בניין הכוח והכנת 'ההגנה' ואחר-כך צה"ל לאתגר המלחמה, או בתיאור כרונולוגי של מהלכי המלחמה, תוך כדי שימת דגש בולט בצד הישראלי.⁵ מחקרים מעטים בלבד בחנו את השפעתם של שיקולים פנימיים בתהליך קבלת ההחלטות בהנהגה הישראלית, וגם אלה התמקדו בממד הפוליטי הישיר של התהליך, כלומר במשא-ומתן הפוליטי בין נציגי זרמים פוליטיים למיניהם והשפעתו על מהלכי המלחמה.⁶ ואולם, ממד חשוב החסר בדיון על דרך ניהולה של מלחמת העצמאות על-ידי ההנהגה הישראלית הוא מידת חירות הפעולה, שבן-גוריון נהנה ממנה בעיצובה של אסטרטגיית המלחמה ודרך ניהולה. סוגיה זו מעניינת במיוחד משום שהיא מספקת הזדמנות לבחון את ניהול המלחמה לא כתהליך חיצוני שמשתתפות בו ההנהגות הצבאיות של שני הצדדים הנלחמים זה בזה, אלא משום שהיא מאפשרת לבחון את השפעתם של גורמי פנים על עיצובה של אסטרטגיית המלחמה – נושא שזכה לפיתוח תאורטי בשנות השישים.⁷

הסוגיה שתיבחן אם כן היא מידת מחויבותו של בן-גוריון לשיקולים של Innerpolitik. עם זאת תיעשה בחינה זו במסגרת צרה יחסית – על ציר צר של בחינת יחסי בן-גוריון עם ההנהגה הפוליטית הישראלית, ובעיקר עם ממשלתו, בנהלו את המלחמה והיא לא תכלול את מגוון השיקולים והלחצים שעמדו לפניו במשימה זו. המסקנה העולה היא שהאתגר

3. זהבה אוסטפלד, צבא נולד, תל-אביב 1994, עמ' 619; אניטה שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, תל-אביב תשמ"ה, עמ' 45-46.

4. אורי בן-אליעזר, דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי, 1936-1956, תל-אביב 1995, עמ' 274-275.

5. לסוג הראשון של הספרות משתייכים החיבורים האלה: אוסטפלד, צבא נולד; יואב גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, ירושלים 1986. לסוג השני: נתנאל לורך, קורות מלחמת העצמאות, תל-אביב 1989; Trevor N. Dupuy, *Elusive Victory*, New York 1978, pp. 3-128; Chaim Herzog, *The Arab-Israeli Wars*, New York 1982, pp. 15-108; Martin Van Creveld, *The Sword and the Olive*, New York 1998, pp. 8-124.

6. Joseph Heller, *The Birth of Israel, 1945-1949: Ben Gurion and his Critics*, Gainesville, FL 2000.

7. וראו בעניין זה: Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, New York 1967, pp. 155-184; James Joll, *The Origins of the First World War*, New York 1984, pp. 5-6.

שהציבו שיקולים פוליטיים לפני בן-גוריון בקבלו החלטות אסטרטגיות בניהול המלחמה היה מזערי במידה כזאת שיותר מכל דבר אחר היתה מלחמת תש"ח מלחמתו של בן-גוריון.

'רשות עליונה לענייני ביטחון'

שלושה גורמים יכלו לפקח על שר הביטחון⁸ בנהלו את המלחמה: הממשלה או הקבינט; הרשות המחוקקת – מועצת העם ומ-1949 הכנסת, במליאתה או באמצעות ועדותיה; והתקשורת. מבין אלה היתה יכולתה של מועצת העם לפקח על בן-גוריון הנמוכה ביותר, ולמעשה פיקוח כזה לא התקיים כלל. למועצת העם לא היו למעשה שום מכשירי שליטה על הרשות המבצעת, הלא היא מנהלת העם, ומתוך כך על שר הביטחון, מהטעם הפשוט שבניגוד למצב הנורמלי של יחסי כנסת-ממשלה במשטר דמוקרטי, לא קיבלה מנהלת העם את אישור מועצת העם ולא היתה זקוקה לאישורה. הסיבה לכך היתה ששני הגופים האלה היו מוסדות שירשו מוסדות אחרים שפעלו לפני הקמת המדינה. ב-12 באפריל 1948 הקים הוועד הפועל הציוני את שני הגופים השלטוניים היהודיים העליונים בדרך למדינה – מנהלת העם שמנתה 13 חברים ותפקדה כממשלה בפועל, ומועצת העם ובה 37 חברים, שתפקדה כמוסד מחוקק.⁹ בין שני הגופים האלה לא התקיימו יחסי התלות המאפיינים משטר דמוקרטי תקין, והממשלה לא נזקקה לאישור מועצת המדינה לביצוע פעולות שלטוניות.

האחריות לענייני הביטחון נמצאה במאי 1948 בידי שלושה גופים. הוותיק בהם היה המפקדה הארצית, שהוקמה בראשית שנות השלושים. חבריה היו נציגי הגופים הפוליטיים המרכזיים של היישוב, והיא היתה אמורה להתוות את הקו המדיני של פעילות ארגון 'ההגנה'. הגוף השני היה ועד הביטחון, שהוקם בנובמבר 1947 בידי הסוכנות היהודית והוועד הלאומי ובראשו עמד מנהל מחלקת הביטחון של הסוכנות היהודית. תפקידו היה להוציא צווי גיוס, לגייס כספים ולטפל בתקציב 'ההגנה'.¹⁰ הגוף השלישי היה משרד הביטחון ובראשו שר הביטחון. פונקציה זו היתה קיימת מאז דצמבר 1946, עת קיבל עליו דוד בן-גוריון את תיק הביטחון בסוכנות היהודית. כך נוצר מנגנון משולש: ועד הביטחון אחראי להיבטים הארגוניים והכספיים של 'ההגנה', המפקדה הארצית, הרמ"א והמטה הכללי של 'ההגנה' אחראים להיבטים הצבאיים של פעילות הארגון, ובן-גוריון האחראי הפוליטי לגוף דו-ראשי – ועד הביטחון

8. המושגים שר ביטחון, כנסת, ממשלה הם מושגים שקיבלו את משמעותם המלאה רק מ-1949 ואילך, כאשר המוסדות הרשמיים של המדינה הוקמו בעקבות הבחירות הראשונות לכנסת (1949). ואולם, הגופים שמילאו את התפקידים האלה בפועל, מחזיק תיק הביטחון, מועצת העם ומנהלת העם בהתאמה, עסקו במהלך המלחמה במה שיעסקו הגופים האלה לאחריה.

9. בן-גוריון בישיבת הממשלה הזמנית, 16 במאי 1948, עמ' 24, ג"מ; בן-גוריון בישיבה השנייה של מועצת המדינה הזמנית, תל-אביב 19 במאי 1948, בהילחם ישראל, תל אביב, תש"י, עמ' 112; זאב שרף, שלושה ימים, תל-אביב 1965, עמ' 38.

10. שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, עמ' 14-15.

מצד אחד והמפקדה הארצית, הרמ"א והמטה הכללי של 'ההגנה', מצד שני. עם הקמת המדינה פעל בן-גוריון לביטול המבנה הזה. הוא גרס שכעת, משקמה המדינה, יש לנהל את המערכות השלטוניות כדת וכדין, ושר הביטחון הוא שצריך לפקח ישירות על הצבא ועל מערכת הביטחון – בלי שגורמים פוליטיים או אחרים יחצצו בינו ובינם. ואכן, אחד הצעדים הראשונים שנקט בן-גוריון, תחילה כשר ביטחון של המדינה שבדרך ואחר-כך של המדינה שקמה, היה לבטל את הכפילות הזאת על-ידי פירוק שני הגופים, המפקדה הארצית וועד הביטחון, וכן להביא לפיטוריו של ישראל גלילי, ראש המפקדה הארצית של 'ההגנה' ואיש מפ"ם, שתפקד למעשה כמצביא-על של הצבא. על אף ההתנגדות העזה שנשמעה בקרב חוגים בצבא ובמערכת הפוליטית כאחד, עבר המהלך בסך הכול בהצלחה.¹¹

ימים אחדים לפני ההכרזה על הקמת המדינה ישבו לוי שקולניק (אשכול), ישראל גלילי ובן-גוריון ודנו ב'סידור עבודה זמני'. על-פי ההסדר המוצע, היה ישראל גלילי אמור לעסוק בענייני כוח אדם – גיוס והשגת כוח אדם מקצועי על-פי הנדרש, ולוי אשכול היה אמור לעסוק בענייני רכש, תחבורה ואספקה. השלושה גם קבעו סידור עבודה, ולפיו הם ייפגשו מדי בוקר, ואליהם יצטרפו יגאל ידן, ראש אגף מבצעים במטכ"ל, יוחנן רטנר, מבכירי 'ההגנה', ומוזמנים מפקוד צה"ל על-פי הצורך. ועד הביטחון ייפגש אחת לשבוע, ובן-גוריון ייפגש עם ראשי האגפים במטכ"ל בתדירות דומה.¹² ואולם בפועל לא כך התנהלו הדברים. בן-גוריון השאיר בידי את האחריות העליונה לניהול המלחמה, בוודאי בהיבטים המבצעיים והאסטרטגיים, והוא עסק בכך כמעט בלי בקרה. ועד הביטחון הוסיף לפעול עד ספטמבר 1948, אך מעורבותו בניהול המלחמה לא הורגשה כלל. במועד זה החלה לפעול ועדת החוץ והביטחון של מועצת העם.¹³

חברי הממשלה ניסו במרוצת חודשי המלחמה להגביר את מעורבותם בניהולה, אך בן-גוריון שמר בקנאות רבה על מעמדו כמנהל הבלעדי כמעט של המלחמה במישור הצבאי. ניסיון ראשון להגביל את כוחו ואת סמכותו היה ההצעה שהועלתה באפריל 1948 להעמיד לידו קבינט מלחמה, אך בן-גוריון התנגד לרעיון, ובסופו של דבר היא לא הועמדה להצבעה בממשלה הזמנית.¹⁴ את האתגר הקשה ביותר למעמדו זה של בן-גוריון הציב לפניו שר החקלאות אהרון ציזלינג (מפ"ם). שוב ושוב קרא ציזלינג תיגר על מעמדו הדומיננטי של שר הביטחון, קריאה שלא היתה מנותקת מהמאבק הפוליטי שהתרחש בין בן-גוריון ובין מפ"ם, בין השאר על רקע פירוק הפלמ"ח. ציזלינג שב ודרש לאפשר לממשלה מעורבות פעילה בניהול המלחמה, אם במליאה ואם באמצעות ועדה מצומצמת שתתפקד כקבינט

11. שם, עמ' 25-30; דוד בן-גוריון, יומן המלחמה, א, תל-אביב 1982, 21 באפריל 1948, עמ' 362; 26 באפריל 1948, עמ' 371-372; 2 במאי 1948, עמ' 383-384; כרך ב, 17 במאי 1948, עמ' 435.

12. בן-גוריון, יומן המלחמה, א, 12 במאי 1948, עמ' 411; כרך ב, 28 במאי 1948, עמ' 466; יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך ג, חלק שני, תל-אביב 1973, עמ' 1590.

13. בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, עמ' 649 הערה 2.

14. שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, עמ' 26-27; בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 29 במאי 1948, עמ' 466.

מלחמה. ביקורתו של ציולינג לא היתה עקרונית בלבד, אלא כוונה גם כלפי דרך ניהולה של המלחמה. הוא הזכיר בהקשר זה את המפלה בלטרון, ובראשית יוני הצטרף לביקורת הזאת שר העלייה והבריאות משה שפירא (הפועל-המזרחי), שכונה את ההתרחשויות בלטרון 'אסון גדול'. שר האוצר אליעזר קפלן העלה הצעה להקים ועדת חמישה, שתתפקד כקבינט מלחמה, ובסופו של דבר הביאו הלחצים האלה את הממשלה לידי החלטה להקים ועדה של ארבעה שרים: שר הדתות מ'המזרחי', הרב יהודה לייב פישמן (אחר-כך מיימון), ציולינג, שר המשפטים פליקס רוזנבליט (פנחס רוזן) ('המפלגה הפרוגרסיבית'), ושר החוץ משה שרתוק (שרת) (מפא"י), שתבחן את הצורך בהקמתה של ועדה מיוחדת לניהול ענייני הביטחון.¹⁵ הוועדה היתה אמורה להציג את מסקנותיה לפני הממשלה ב-14 ביוני, אך הדבר לא קרה. גורל דומה היה גם להחלטת הממשלה, בעקבות לחצו של ציולינג, לקיים דיון מיוחד בתוכנית ארגון הביטחון ותוכנית המלחמה ולזמן אליו את ראשי האגפים בצה"ל¹⁶ – הדיון לא התקיים, וראשי האגפים לא התייצבו לפני הממשלה. ואולם, בישיבה שהתקיימה ב-16 ביוני, בשעה שהפוגה הראשונה היתה בתוקף, פרש בן-גוריון לפני חברי הממשלה יריעה רחבה של ראייתו את ההתפתחויות ואת תוכנית המלחמה לקראת חידוש הקרבות. הוא קבע שבשלב הזה יתנהל המאמץ העיקרי בחזית ירושלים; הפעילות הצבאית תתנהל במטרה להבטיח את השליטה היהודית בעיר וכן שליטה ישראלית מלאה על הדרך לעיר – קביעה שמשמעותה היתה המשך הקרבות באזור לטרון. איש מהשרים לא הגיב עניינית על דבריו המפורטים מאוד של בן-גוריון.¹⁷

ניסיון נוסף לצמצם את כוחו ואת השפעתו של בן-גוריון ולהעמיד לידו גוף דמוי קבינט מלחמה בצורה של ועדה נעשה בעקבות דיוני 'ועדת החמישה' שהתמנתה לדון במשבר שפרץ בין בן-גוריון לבין הפיקוד העליון של צה"ל. המשבר פרץ לאחר שבן-גוריון ביקש לכפות שורה של מינויים לתפקידים בכירים בצמרת צה"ל, מינויים שידין וחבריו למטכ"ל התנגדו להם. הממשלה מינתה ועדה מיוחדת, והיא עסקה בעניין זה בעיצומה של ההפוגה הראשונה. היא המליצה בין השאר להעמיד ליד בן-גוריון ועדה שתתפקד כקבינט מלחמה. בן-גוריון התנגד נמרצות להקמתה של ועדה כזאת ואף איים בהתפטרות. העניין עלה לדיון בממשלה ב-7 ביולי, וכמה חברים ראו בדרישתו של בן-גוריון 'שלטון יחיד'. אולם למעשה הסכימה הממשלה לדרישתו של בן-גוריון. אמנם הממשלה החליטה להקים את הוועדה שהמליצה עליה ועדת החמישה, אך הרכבה וסמכויותיה לא נקבעו, ולמעשה קבעה הממשלה שבן-גוריון יישאר האחראי העליון – ובפועל היחיד – לניהול המלחמה.¹⁸ עם זאת עדיין ניסו שרי הממשלה להשאיר בידיהם לפחות מידה כלשהי של שליטה בדרך ניהולה של

15. פרוטוקול ישיבות הממשלה הזמנית, 23 במאי 1948, 26 במאי 1948, 8 ביוני 1948, ג"מ.

16. פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 14 ביוני 1948, ג"מ.

17. שם, 16 ביוני 1948, ג"מ.

18. שם, 7 ביולי 1948, ג"מ. סוגיה זו נבחנה בהרחבה במקורות האלה: יואב גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח, תל-אביב 1986; שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח.

המלחמה. עם סיום ההפוגה ב־9 ביולי, בהיעדרו של בן־גוריון החולה, החליטה הממשלה לזמן את מפקד הצבא בפועל, יגאל ידין, כדי שיציג לפניו תמונת מצב של ההתרחשויות בשדה הקרב. ואולם, יומיים אחר־כך שוב התכנסה הממשלה, הפעם בהשתתפותו של בן־גוריון; ידין לא נכח בישיבה. הממשלה שבה ואישרה למעשה את מעמדו הדומיננטי של בן־גוריון בניהול המלחמה. היא אמנם החליטה 'לבחור ועדה של חמישה שרים, ששר הביטחון צריך להתייעץ אתה לפני הצורך'¹⁹, כלומר, הממשלה הקימה ועדת שרים לענייני ביטחון, אך למעשה השאירה בידי שר הביטחון את ההחלטה מתי לשתף אותה בסוגיות העומדות על הפרק. בין כך ובין כך, גם לאחר הקמתה התכנסה הוועדה פעמים מעטות, אך לא התקבלו בה החלטות מהותיות בנוגע לניהול המלחמה.

הגוף שעמו נועד ונועץ בן־גוריון היה הפיקוד העליון. מתכונת יחסיו עם ראשי הצבא מלמדת הרבה על יחסו לממשלה אך גם על דרכו של בן־גוריון בניהול המלחמה. דוגמה בולטת לדרך התייחסותו של בן־גוריון לחברי הממשלה לעומת דרך התייחסותו לפיקוד העליון אפשר לראות במה שהתרחש בעקבות כשלון פגישת גולדה מאיר-המלך עבדאללה, שבה נעשה ניסיון למנוע מלחמה בין ישראל לירדן. בעקבות דיווחה של גולדה מאיר על כשלון השיחות, זימן בן־גוריון דיון ובו קבע שיש להיערך לפלישה כוללת, גם מכיוון ירדן. ידין שאל אז על המועד שבו יהיה על כוחותיו לתקוף את הלגיון הערבי, אם מיד לאחר שיחצה את הגבול המנדטורי – כלומר, בתוך השטח שנועד למדינה הערבית הארץ־ישראלית – או שמא יש להמתין עד שהכוחות הירדניים יגיעו לגבולות המדינה היהודית שעל־פי החלטת החלוקה. בן־גוריון ענה שעל מנהלת העם להשיב על כך. אולם, הוא לא העלה את השאלה לפני הממשלה, שהתכנסה לדיון ב־12 במאי, ובו שמעה, בין השאר, דיווח מפי גולדה מאיר על המפגש הכושל עם עבדאללה. במקום זאת הוא שב ונדרש לשאלה יומיים אחר־כך בפגישה שקיים עם הפיקוד העליון של 'ההגנה' ובה נדונה ההתקפה הירדנית על גוש עציון. המתדיינים היו חלוקים בדעתם בשאלה אם לתקוף את הלגיון בסיימו את קרב גוש עציון; בן־גוריון סיכם את הדיון בקביעה שיש לגייס כל כוח אפשרי על מנת לצאת לקראת הלגיון ולתקוף אותו, ובלבד שיהא בעל עוצמה מתאימה. ידין סבר שאין אפשרות לעשות כן, והרעיון נפל.²⁰

המעניין בשני הדיונים האלה הוא שהממשלה לא נדרשה כלל לשאלות עקרוניות באשר לניהול המלחמה, ואלה הוכרעו במסגרת פגישה של שר ביטחון-פיקוד עליון. כפי שיוצג בהמשך הדברים, נראה שגם מערכת היחסים בין בן־גוריון לפיקוד הצבא התאפיינה במבנה ברור: בן־גוריון היה סמכות העל, והוא שקיבל את ההחלטות החשובות בניהול המלחמה. התופעה הזאת אפיינה את יחסו של בן־גוריון לממשלה לאורך כל המלחמה. שר הביטחון הרבה לדווח לחבריו השרים על המצב הצבאי, אך הוא מעט לשתף אותם בהחלטות באשר

19. פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 11 ביולי 1948, ג"מ. הרכב הוועדה: דוד בן־גוריון, יצחק גרינבוים, אהרון ציולינג, אליעזר קפלן ומשה שפירא. ההדגשה שלי.

20. בן־גוריון, יומן המלחמה, א, 11 במאי 1948, עמ' 409, לעומת 13 במאי 1948, עמ' 413.

לדרך ניהול המלחמה. גם כאשר עשה כן וכאשר התקיימו דיונים ונשמעו קולות מתנגדים, הרי בסופו של יום, כמעט כל מה שביקש בן-גוריון לבצע – אכן התבצע. למעשה, כפי שנראה להלן, יישם בן-גוריון כמעט במלואם את כל רעיונותיו שנגעו לדרך שבה צריכה המלחמה להתנהל. ישיבות הממשלה לא היו פורום שנקבעו ונחתכו בו עניינים צבאיים, אלא פורום שקיבל דיווחים על המתרחש, ובדרך-כלל בהקשבה שקטה.

בן-גוריון נהנה מחופש פעולה רב גם בתחום הפוליטי-פנימי. הפרלמנט של מדינת ישראל הוקם זמן קצר לפני הקמת המדינה עצמה, באפריל 1948, על יסוד החלטת החלוקה. ואולם גוף זה, 'מועצת העם', לא מילא את תפקידו בפיקוח על הרשות המבצעת, היא ממשלת ישראל, שניהלה את המלחמה, שכן הממשלה הזמנית לא נדרשה כאמור לקבל את אישורה של הרשות המחוקקת/מועצת העם לעצם הקמתה ולמעשיה. היעדר הפיקוח בא לידי ביטוי באופן הבולט ביותר באי-מעורבותה של מועצת העם בניהול תקציב המלחמה. תקציב זה התנהל ישירות על-ידי שר האוצר ונמצא בשליטתו המלאה של בן-גוריון. כך למשל הוצאו לרכש, בניהולו של בן-גוריון, 7,623,000 דולר מאפריל 1948 ועד אמצע יוני.²¹ הממשלה דיווחה על הוצאת הכספים לצורך רכש, אך לא התנהל דיון בעניין, והיא לא נדרשה לקבל שום החלטה.²² מועצת העם לא היתה מעורבת בעניין זה כלל. כספים אלה וכדוגמתם שהיו דרושים למימון הוצאת המלחמה באו מכמה מקורות, ובהם כספי המגבית היהודית, קרן הקיימת, קרן היסוד, מסים ומלוות. הוצאת הכספים התבצעה בניהולם של דוד בן-גוריון ואליעזר קפלן, גזבר הסוכנות היהודית ומאפריל שר האוצר של הממשלה הזמנית. הנהלות הגופים אישרו את העברת הכספים לשימושה של ממשלת ישראל, או ליתר דיוק לידי בן-גוריון על-פי דרישתו. ב-21 ביוני הוקמה ועדת ארבעה משותפת לאוצר ולמשרד הביטחון, ובה היו חברים אליעזר קפלן, דוד הורביץ, מנכ"ל משרד האוצר, לוי שקולניק (אשכול) ואברהם זברסקי, גזבר משרד הביטחון. ועדה זו קבעה את תקציב משרד הביטחון ואת דרך הוצאת הכספים הדרושים למימון המלחמה. יש לציין שהוועדה לא היתה פרלמנטרית, והיא בוודאי לא היוותה סד כלשהו מבחינתו של בן-גוריון.²³ מועצת העם גם לא התבקשה לאשר, אם באמצעות ועדותיה ואם במליאת המועצה, את הכוונה לבצע מהלכי מלחמה, או לחלופין את הכוונה לסיים את המלחמה.

קביעת האסטרטגיה של ניהול המלחמה

בן-גוריון היה המעצב הכמעט בלעדי של אסטרטגיית המלחמה. כפי שנאמר לעיל, בן-גוריון דיווח לחבריו, אך לא נועץ בהם בעניינים צבאיים, מרכזיים ככל שהיו. יתר-על-כן, ספק

21. בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 15 ביוני 1948, עמ' 520.

22. ישיבת הממשלה הזמנית, 1 ביוני 1948, ג"מ.

23. בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 21 ביוני 1948, עמ' 539; 24 ביוני 1948, עמ' 548. תודתי לד"ר יצחק גרינברג על הערותיו בעניין זה.

אם אי־פעם קיבל את דעתם בעניינים אלה. את החלטותיו קיבל בדיונים שקיים עם הפיקוד העליון של צה"ל, ואולם אפילו בדיוניו עם הגוף המקצועי הזה לא תמיד קיבל בן־גוריון את עצתו, ולא אחת אף אכף את דעתו שלו על מי שפיקד בפועל על צה"ל. בן־גוריון קבע את אסטרטגיית הפעולה של צה"ל מיום הלחימה הראשון, את סדרי הקדימויות לפעולה, את עוצמת הפעולות ואת דרך סיומה של המלחמה. השפעתם הממשית של שרי הממשלה, הפעילים הפוליטיים ובוודאי השפעתו של הציבור על כל אלה היתה שולית, ואולי לא היתה קיימת כלל. הגורם היחיד שהשתתף בתהליך עיצובן וקבלתן של ההחלטות היה הפיקוד העליון של הצבא, בדרך־כלל באמצעות ידיו, וגם כאן נשמרה מתכונת יחסים שבה בן־גוריון הקשיב לעצות – כשביקש אותן – והחליט כמעט לבד.

לכאורה עברה קביעת האסטרטגיה של המלחמה שני שלבים. בשלב הראשון היתה היוזמה בידי הערבים, שצבאותיהם פלשו לארץ־ישראל; בשלב השני עברה היוזמה לידי ישראל. ואולם, אם כי היוזמה אכן היתה בידי הערבים בשלב הראשון של המלחמה, הרי כבר בשלב זה העביר צה"ל את היוזמה לידיה, בניצוחו של בן־גוריון ובניגוד לדעת המטכ"ל. הפעם הראשונה שבן־גוריון אכף את דעתו על ראשי הצבא באשר לדרך ניהול המלחמה היתה בראשית אפריל, זמן קצר לאחר שהכוחות הפלסטיניים בארץ־ישראל פתחו במתקפה משולבת שתכליתה היתה לנתק את התנועה היהודית בצירים שלאורכם נהגו הפלסטינים מגישה נוחה ומיכולת פעולה. חמש שיירות של 'ההגנה' ברחבי הארץ הושמדו בסוף מרס בידי כוחות פלסטיניים, וכמאה אנשי הארגון נהרגו במתקפות אלה. יישובים מבודדים בדרום הארץ ובצפונה נותקו, והחשוב מכול, לפחות בעיני בן־גוריון – שגם ירושלים נותקה במהלך המתקפה הזאת. החלטת האו"ם 181 קבעה שירושלים וסביבותיה יבנאמו, אך בעוד ההנהגה היהודית, ובן־גוריון בה, קיבלה את החלטת החלוקה וציפתה לראות אותה מתקיימת, דחה בן־גוריון את רעיון בנאום ירושלים וקבע שהעיר העברית על 100,000 תושביה היהודים ייכללו בתחומי מדינת ישראל.²⁴ וכך, כאשר הסתבר בסוף מרס שהדרך לירושלים מנותקת, קבע בן־גוריון שעל 'ההגנה' לנהל מהלך צבאי מקיף שמטרתו לפתוח את הדרך אל העיר ולשגר שיירות אספקה אליה.²⁵

כמו שנאמר לעיל, בן־גוריון הוא שהתווה את דרך ניהול המלחמה. הוא עשה זאת תוך כדי הידברות רצופה עם ראשי הצבא, אך במערכת היחסים בין ראשי הצבא ובין בן־גוריון התקיימה בסופו של דבר הייררכיה ברורה: בן־גוריון הוא המחליט, גם כאשר הצבא מתנגד לכיוון שהתווה שר הביטחון בדרך ניהולה של המלחמה. ידיו חווה את הלקח הזה באפריל 1948. הוא לא העריך כמו בן־גוריון את גודל הסכנה המרחפת על ירושלים ולא חשב כמוהו שיש להשקיע כל מאמץ להבטיח שהעיר אכן לא תיפול – ועל כן הוא ביקש להקצות למבצע

24. יצחק בן־צבי ודוד בן־גוריון בדיון במזכירות מפא"י, 17 בספטמבר 1947, בתוך: דוד בן־גוריון, פעמי מדינה (בעריכת מאיר אביזוהר), תל־אביב 1993, עמ' 367, 368; דיון בהנהלת הסוכנות היהודית, 26 באוקטובר 1947, שם, עמ' 427-429; פגישת ועדת המצב, 28 באוקטובר 1947, שם, עמ' 429-431.
25. בן־גוריון, יומן המלחמה, א, 31 במרס 1948, עמ' 330-331.

המתוכנן, מבצע 'נחשון', כמה מאות לוחמים, שכן המהלך החשוב יותר שהיה אמור להתנהל באותה העת היה תוכנית ד'. שלא כדעה המקובלת, לא היה מבצע 'נחשון' חלק מתוכנית ד', והוא גם לא בישר אותה. תוכנית ד' בישרה את יציאתה של 'ההגנה' מהאסטרטגיה ההגנתית שננקטה באותה העת למהלך התקפי, שנועד להביא לשליטה יהודית בשטח מדינת ישראל של החלטת החלוקה. למעשה סתר הגיונו של מבצע 'נחשון' את הגיונה של תוכנית ד', וביצועו עיכב, לפחות חלקית, את הוצאתה לפועל ואולם בן-גוריון הכריע וידין פעל לבנות כוח של 1500 לוחמים. התוצאה היתה שכוחות נגרעו מיחידות האם שלהם, דבר שפגם ביכולתן לבצע את משימתן באותה העת, היא ההוצאה לפועל של תוכנית ד'.²⁶

העיונות שתואר לעיל בין בן-גוריון לידין היה הראשון, אך לא האחרון. גם הוויכוח האסטרטגי הבא נסב על אותו העניין, הדחיפות שראה בן-גוריון בהבטחת הדרך לירושלים. שלושה ימים לפני הפלישה הצפויה נועד בן-גוריון עם ידין וישראל גלילי, ופרש לפנייהם את קווי הפעולה לימים הבאים: האצת המערכה לפתיחת הדרך לירושלים, השלמת ביצוע תוכנית ד' והכנת תוכנית פעולה להדיפת הפלישה הצפויה. בן-גוריון שב והדגיש הדגשת יתר את רצונו לראות יותר ויותר כוחות מופנים לזירת חולדה-שער הגיא על מנת להבטיח שהדרך לירושלים תהיה בידיים יהודיות. ידין וגלילי התנגדו לדרישתו זו. תוכנית המטה הכללי של 'ההגנה' היתה שחטיבות 'ההגנה' ייערכו בעמדות המתנה עד שהמטכ"ל יוזה את המאמץ הערבי העיקרי. אז יוטלו כוחות העתודה, שבבנייתם עסק המטכ"ל בימי הלחימה הראשונים, נגד מאמץ זה. ידין ייעד למטרה זו שישה גדודים. בן-גוריון דחה את תוכנית הפעולה הזאת. ביומנו כתב:

כמעט כל אנשי המטה התנגדו לדעתי להסתער בכוח יותר גדול ובמרץ יותר עקשני על כיבוש המרחבים סביב כביש ת"א-ירושלים בשטח שבין חולדה לשער-הגיא. הנימוק – שאין לנו כוח מספיק ואין אנו יודעים מה תוכניות האויב. בלי החלטה מפורשת של י"ג [הממשלה, ד"ט] לא רציתי לתת הוראה נגד דעתם של כל אנשי המטה, אולם אני מרגיש שהחמיצו ומחמיצים כיבוש הקובע גורל ירושלים, ואולי גורל המערכה כולה.²⁷

לכאורה נסוג בן-גוריון מדרישתו הראשונית מידין ומגלילי, וביקש לשתף את חבריו השרים בשאלה שהיא בעלת חשיבות מרכזית בניהול המלחמה. ואולם למרות הדברים המפורשים והברורים האלה, החליט בן-גוריון על דעת עצמו. שלושה ימים לאחר הפלישה הורה לידין – בלי להתיעץ עם חברי הממשלה, כולם או מקצתם – לרכז כוחות ולפעול בלטרון.²⁸ כדי להבין עד כמה היתה החלטה זו חשובה, יש לזכור שבאותה העת חדרו לארץ-

26. David Tal, 'The Forgotten War: The Jewish-Palestinian Strife in Palestine, December 1947-May 1948', *Israel Affairs*, 6 (3-4) (Spring/Summer 2000), pp. 12-17

27. ידין בשיבת מנהלת העם, 12 במאי 1948, ג"מ, מנהלת העם – פרוטוקולים, 18 באפריל-13 במאי 1948, עמ' 64-66; בן-גוריון, יומן המלחמה, א, 11 במאי 1948, עמ' 410-411; כרך ב, 13 במאי 1948, עמ' 427.

28. שם, 18 במאי 1948, עמ' 437; 19 במאי 1948, עמ' 439; 20 במאי 1948, עמ' 440-441; 22 במאי 1948, עמ' 450.

ישראל צבאות ערביים משלושה כיוונים, ואילו 'ההגנה' לא היתה ערוכה כלל לקראת הפלישה הצפויה. לא נבנה קו הגנה, והכוחות הישראליים לא נערכו על צירי הפלישה האפשריים כדי לבלום כוחות אויב מתקדמים. הילכך לא נתקל כוח הפלישה המצרי בכוחות ישראליים כלשהם שעה שנע בשני ראשים, האחד נע צפונה, בתחומי המדינה הערבית המיועדת, והשני חצה את הנגב לרוחבו והגיע לבית-לחם דרך באר-שבע וחברון.²⁹ בגזרת הפלישה של צבאות סוריה ועיראק אף התעורר חשש שהכוחות הישראליים לא יוכלו למנוע את חדירת הפולשים לעבר הגליל התחתון; בעקבות חששו שקו ההגנה הראשון על הגבול הבין-לאומי נפרץ, הורה ידין לחטיבה 1 ('גולני') להיערך בקו הגנה שני ביבנאל על מנת למנוע מכוחות סוריה ועיראק לחדור לעבר כביש לג'ון (מגידו)-חיפה. ידין פקפק ביכולתה של חטיבה 1 להגן גם על קו זה והורה להכין קו הגנה נוסף, פנימי, על קו ג'נין-לג'ון-עפולה. באין כוחות עתודה, הורה ידין לחטיבה 11 ('יפתח') ולחטיבה 2 ('כרמלי') לשלוח כוחות תגבור לעזרת חטיבה 1. משמעות הדבר היתה דילול כוחות בגזרה אחרת שבה היו נחוצים.³⁰ פלישתם של כוחות סוריה ועיראק נבלמה עוד לפני שהחששות האלה התממשו, אך לו היה חששו של ידין מתאמת, היה נוצר מצב שלרשות המטכ"ל לא היו עומדים כוחות עתודה שמסוגלים להתייצב מול הכוחות הנעים לעבר לב צפון הארץ – אלא במחיר של דילול כוחות מגזרות לחימה אחרות. כוחות העתודה המטכ"ליים – חטיבה 7 וחטיבה 8 שנבנתה באותה העת – היו אמורים לפעול בגזרת לטרון, על-פי הוראתו החד-משמעית של בן-גוריון. בן-גוריון גם הורה לידין להעביר כוחות מהגזרה הצפונית לגזרת לטרון בסוף מאי, למרות חששו של ידין מפני דילול הכוחות בצפון הארץ, שהיה עלול לסכן את האחיזה הישראלית שם. ואכן, ביומנו כתב, לאחר שאזכר את דרישתו מידין להעביר כוחות מצפון הארץ לטרון, כי 'בצפון יש הכנות לפלישה'.³¹ לא היה בכך כדי לשכנעו לקבל את התנגדותו של ידין, וחטיבה 11 שנמצאה בצפון הארץ אכן עברה לזירת לטרון.³²

וכך, נראה כי למרות הכול דבק בן-גוריון בסדר הקדימויות שלו. הוא קבע שיש לכבוש את ירושלים (העברית) וסביבותיה שכן 'הקרב על ירושלים הוא מרכזי מבחינה מוסרית-פוליטית, ובמידה רבה גם צבאית'.³³ יתרה מזו, הוא אף פעל לתקוף את רמלה ואת לוד – גם כן בלי להביא את העניין להכרעת הממשלה. המטכ"ל הסתייג מהרעיון שקידם בן-גוריון שוב ושוב, ובשל כך לא יצאה תוכניתו של בן-גוריון לפועל, אלא רק ביולי. ואולם, הדיונים על האפשרות לכבוש את רמלה ואת לוד התנהלו אך ורק בין בן-גוריון ובין המטכ"ל, והממשלה לא שותפה בשאלה זו כלל.³⁴

29. דוד טל, 'מי בלם את המצרים במלחמת 1948?', עיונים בתקומת ישראל, 10 (2000), עמ' 102-121.

30. מברקי ידין לחטיבות 1, 2 ו-11, 18 במאי 1948, א"צ 922/75/1182.

31. בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 30 במאי 1948, עמ' 470-471; 31 במאי 1946, עמ' 471.

32. שם, 1 ביוני 1948, עמ' 475.

33. שם, 24 במאי 1948, עמ' 453.

34. שם, 26 במאי 1948, עמ' 459; 30 במאי 1948, עמ' 468.

בן-גוריון קבע אם כן את תוכנית הבלימה הישראלית אל נוכח הפלישה הצפויה – לבדו. הוא לא נועץ בעמיתיו לממשלה (הזמנית) ולמפלגה. ויתרה מזו – הוא קבע את שקבע שלא כדעתם של ראשי הצבא. וכך, על אף שהם דחו את הגיון תוכניתו האסטרטגית הם קיבלו אותה ופעלו על בסיסה. מעמדו יוצא-הדופן של בן-גוריון ויכולתו לקבל החלטות (שכמעט לא ערערו עליהן) בולטים עוד יותר בהתחשב בכשלונות ובעציות שנוצרו בעקבות ביצוע הוראותיו. תוצאה אחת היתה הסתערויות השווא על מצודת לטרון, שהתבצעו במשך ששת השבועות הראשונים למלחמה עד ההפוגה הראשונה, ונמשכו עם חידוש הקרבות ב-8 ביולי, במהלך קרבות עשרת הימים. יותר מחמישים ימי מלחמה על מתחם לטרון וסביבו הסתיימו בכישלון, והנה רישומו של הכישלון הזה לא נמצא לא בקרב אלה שהיו בקרבתו של בן-גוריון ואף לא בקרב הציבור או נציגיו, במועצת העם או בעיתונות התקופה. יש להדגיש זאת כאן – ואין הכוונה בדברים האלה לבקר את עצם ההחלטה לתקוף את לטרון. הגיון ההחלטה נעוץ בתחושות בני-הזמן, ואם כי לא הכול היו שותפים לאותה תחושה של בן-גוריון, אין ספק כי הוא פעל על-פי אותה תחושה. ואם כי המחקר מלמד על כך שהסכנה שבן-גוריון חשש ממנה בנוגע למהלכים הצפויים (לכאורה) של הצבא הירדני לא היתה קיימת, הרי לבן-גוריון לא היה מידע על כך.³⁵ ואולם, העניין הוא שבן-גוריון היה יכול לפעול על-פי תחושתו כמעט באין מפריע.

דווקא דוגמה אחת לביקורת חריפה על בן-גוריון בשל החלטותיו מלמדת עד כמה היה משוחרר מלחצים פוליטיים בקבעו את מהלכי המלחמה. בעקבות הקרבות על לטרון העלו אנשי מפ"ם טענות קשות על החלטת בן-גוריון לתקוף את לטרון במאי. ישראל בר כינה את מנהיגותו הצבאית של בן-גוריון באותו הקשר 'דילטנטית', ויעקב ריפתין (מפ"ם) אף קרא לנהל מערכה ציבורית שתביא להדחתו של בן-גוריון.³⁶ ואולם קולות אלה נשארו בתוך החדר שבו התקיימה ישיבת הוועדה המדינית של מפ"ם, והם לא לוו במעשה פוליטי. הנה כי כן, גם אם קולות אופוזיציוניים אכן נשמעו, הם לא יצאו מהחדרים הסגורים, ולא יצרו שום מנוף על בן-גוריון לשנות את שיקוליו ואת החלטותיו. יש להזכיר כאן גם את ההערות הקשות של שפירא וציולינג כנגד ההתרחשויות בלטרון ואת העובדה שלמרות זאת התמקדה הפעילות הצבאית בקרבות עשרת הימים במרחב לטרון.

צומת חשוב נוסף שבו התקבלו החלטות בלא שהדרג הפוליטי היה מעורב – לבד מבן-גוריון כמובן – היה ההחלטה לצאת לסדרת התקפות-נגד בראשית יוני. את ההחלטה על ההתקפות קיבלו בן-גוריון והמטכ"ל, ולאחר מכן הציג בן-גוריון את תוכניתו לפני הממשלה. על-פי התוכנית 'כוחותינו בדרום ובנגב יתקפו הטור המצרי באסדוד ובעמק – את ג'נין. אם הפעולה נגד הטור תצליח – נתכנן התקפה מרוכזת בחזית ירושלים-רמאללה והגברת

35. עניין זה נדון בהרחבה אצל David Tal, *War in Palestine, 1948: Strategy & Diplomacy*, London (forthcoming)

36. Heller, *The Birth of Israel*, p. 235

ההתקפה על לוד ורמלה.³⁷ ההתקפות האלה התנהלו, אך נכשלו, ורישומן הפוליטי לא ניכר כלל.³⁸ יש לשים לב כאן לשתי תופעות: האחת היא שאת ההחלטה לבצע את מתקפות-הנגד קיבלו בן-גוריון והמטכ"ל, ואילו הממשלה קיבלה דיווח, אך לא נדרשה לאשר את הפעולות. יתרה מזו, על-פי דיווחו לממשלה, תבצע ההתקפה על הכוחות הירדניים בחזית ירושלים-רמאללה רק אם יצליחו התקפות-הנגד על כוחות מצרים ועיראק. כאמור, ההתקפות נכשלו, אך למרות זאת התבצעו ההתקפות על המערך הירדני באזור לטרון.

הפעם היחידה שהתקיים דיון בממשלה על מהלכים אסטרטגיים אפשריים היתה בישיבתה מיום 16 ביולי שעסקה בקריאת מועצת הביטחון להפוגה. מתוך חשש שהפוגה תנציח את המצב הצבאי ואולי תשמש בסיס לתביעות מישראל בעתיד, הציע שרת לנקוט מהלך צבאי בנגב כדי לקבוע שם עובדות שישפרו את יכולת המימון של ישראל בנוגע לנגב. שרת המליץ לנקוט מהלך כזה גם במחיר הפסקת הפעילות הצבאית במרחב ירושלים, וזאת בשעה שצה"ל ניהל את השלבים המכריעים במערכה על לטרון במסגרת השלב השני של מבצע 'דני'. השרים מרדכי בנטוב, בכור שטרית ואהרון ציזולינג הצטרפו לדעתו של שרת, ואילו השר משה שפירא סבר שאכן יש מקום לפעול בנגב, אך במקביל להמשיך בפעילות הצבאית באזור ירושלים. השר פנחס רוזנבליט סבר שהממשלה איננה צריכה 'לתת עצות אסטרטגיות' בנוגע לנגב, ומכל מקום, 'הגליל קודם. [...] אם עוד ניתן לכבוש את כל הגליל בימים ספורים אלה שנותרו לנו [עד כניסת ההפוגה לתוקף], הייתי מעדיף את הדבר'. תוצאות הדיון מלמדות על האופי הלא-מעשי של ההתדיינות בממשלה על מהלכים צבאיים, מרכזיים ככל שיהיו. בן-גוריון שמע את מה שהיה לעמיתיו השרים לומר, והוא סיכם את הדיון בקביעה שבזמן שנותר אין שום אפשרות לבצע משהו מהמהלכים שהוצעו, ובוה נסתיים העניין.³⁹

שלא כדומיננטיות שאפיינה אותו בנהלו את המלחמה בהיבטיה הצבאיים והאסטרטגיים, היתה דרכו של בן-גוריון בניהול הצד הדיפלומטי של המלחמה שונה לחלוטין. כאן שיתף בן-גוריון את עמיתיו לממשלה בקבלת החלטות באופן רצוף ושוטף, ובעניינים מדיניים ממש השאיר את הבכורה בידי משה שרת, שר החוץ. דוגמה מובהקת לדרך התנהלות זו אפשר למצוא בדיונים התכופים שקיימה הממשלה בשאלת קבלת החלטות מועצת הביטחון להפוגה. מועצת הביטחון פעלה בעניין זה כבר בימי הלחימה הראשונים והוסיפה לעסוק בכך עד שהצדדים נענו לקריאתה וההפוגה הראשונה יצאה לדרך; אחר-כך שבה מועצת הביטחון לעסוק בעניין בכל פעם שהקרבות התחדשו. הממשלה דנה בסוגיה זו באופן רצוף ושוטף לכל אורך התקופה.⁴⁰

37. פרוטוקולים של ישיבות הממשלה הזמנית, 2 ביוני 1948, 4 ביוני 1948, ג"מ; בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 2 ביוני 1948, עמ' 481, 3 ביוני 1948, עמ' 481.

38. דוד טל, 'האם ישראל ניצחה במלחמת 1948, ואם לא מדוע כן?', זמנים, 80 (סתיו 2002), עמ' 42-54.

39. פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 16 ביולי 1948, ג"מ.

40. כמעט בכל ישיבה של הממשלה הזמנית במרוצת החודשים מאי-דצמבר 1948 נדונה עמדת הממשלה בנוגע להפוגה, אם לקבלה ואם להוסיף לדבוק בה, על-פי העניין.

כאן המקום לשוב ולהזכיר את 'מרד הגנרלים' שאירע בזמן ההפוגה הראשונה, כאשר הפיקוד העליון של צה"ל התנגד נמרצות לנסיונותיו של בן-גוריון לעשות כמה וכמה מינויים בצמרת צה"ל. כפי שהוזכר לעיל, הסתיים המשבר בעקבות הקמתה של ועדה שהחליטה שיש להיענות לדרישות המטכ"ל לאפשר לו השתתפות פעילה בתהליך המינויים ולהקים קבינט מלחמה.⁴¹ מבין שתי ההחלטות, רק ההחלטה הראשונה התממשה. פרשה זו מלמדת על שני דברים: האחד, שהמטכ"ל היה מוכן לפתוח בעימות חריף עם שר הביטחון בנושא המינויים, אך קציני צה"ל הבכירים לא התנהגו בדרך דומה בנוגע לשאלות מבצעיות, גם כאשר בן-גוריון אכף על ידיו ועל עמיתיו דעה שהם התנגדו לה ושללו אותה; והשני, שככלות הכול, לא היה מי שיערער על דרישתו של בן-גוריון לקיים בידי שליטה מוחלטת על קביעת דרך ניהולה של המלחמה.

ההחלטות לחדש את הקרבות

בשמונת חודשי הלחימה בזירה הישראלית-ערבית (מאי 1948 - ינואר 1949) לא היה רצף אחד של לחימה. זו היתה תקופה של לחימה בין הפוגות, ששלוש הבולטות בהן היו 10 ביוני-9 ביולי (ההפוגה הראשונה), 19 ביולי-15 באוקטובר (ההפוגה השנייה), 22 באוקטובר-22 בדצמבר (המשך ההפוגה השנייה, לאחר שנקטעה במבצע 'ואב'). ההחלטה לחדש את הקרבות לא היתה תלויה רק בישראל; גם לממשלות הערביות היתה דעה בעניין זה – ודעתן של חברות הליגה הערבית לא היתה אחידה. ואולם יש טעם לענייננו בבחינת התהליך שהביא את צה"ל לחדש את הקרבות, ובכל אחד מהמקרים שהתחדשו הקרבות (לא בהכרח ביוזמה ישראלית) נעשה הדבר לאחר דיונים בממשלה בשאלת המשך ההפוגה או סיומה. בכל אחד מהמקרים האלה תמך בן-גוריון בחידוש הקרבות, וכך אכן נעשה – גם כאשר נשמעו בממשלה קולות מתנגדים.

ב-16 ביוני הציג בן-גוריון לחברי הממשלה את הנחותיו באשר לדרך שבה ישראל צריכה לפעול בתחום הצבאי מאז עד סיום המלחמה. על מידת עוצמתו של בן-גוריון אפשר ללמוד מהעובדה שהנחותיו אלה היו למתווה לפעולה. כפי שיוצג להלן, היו לשרים הערות על דבריו של בן-גוריון, אך מבחן המעשה הראה ששר הביטחון יישם כמעט את כל הנחותיו, למרות ההתנגדויות שנשמעו מצד עמיתיו לממשלה. ההנחה הראשונה שהציג היתה כי 'החלטת ה-29 בנובמבר מתה'. יוצא שבן-גוריון הניח כאן את היסוד להתפשטות הישראלית אל אזורים שמחוץ למה שנקבע בהחלטת החלוקה ולהחלת ריבונות ישראל על השטחים שייכבשו בידי צה"ל. מכאן נבעה הנחה שנייה, מובלעת, שהוצגה בהמשך גם באופן ברור יותר: ישראל לא תסכים לסיים את המלחמה במצב הנוכחי ולא תסכים להפוך את ההפוגה למצב

41. גלבר, למה פירקו את הפלמ"ח?; עמ' 200-201; שפירא, מפיטורי הרמ"א עד פירוק הפלמ"ח, עמ'

של קבע. 'העניין יוכרע בכוח', קבע בן-גוריון. הוא קבע גם את היעדים הטריטוריאליים להמשך המלחמה: זה"ל ישתלט על הנגב כולו, ולא יסתפק בהשתלטות על צפון הנגב בלבד, כפי שהציע שרת; ירושלים והדרך אליה יהיו יעד נוסף שיפעלו בו כוחות זה"ל; הגליל המערבי, שעל-פי החלטת החלוקה נועד להיות חלק מהמדינה הערבית, ייכלל בתחומי מדינת ישראל.⁴² מהנחתיו אלה הסיק בן-גוריון מסקנות שעלו על שולחן הממשלה סמוך לאחר מכן, בעיקר כאשר נדונה שאלת המשך ההפוגה. כמו שנאמר לעיל, בן-גוריון גרס שיש לחדש את המלחמה ואף ראה בכך אינטרס ישראלי. עניין זה נהפך נושא לוויכוח בעיקר כאשר הממשלה דנה בהצעות מתווך האו"ם, הרוון פולקה ברנאדוט, שביקש להמשיך ולקיים את ההפוגה גם אחרי חלוף 28 הימים שקבעה מועצת הביטחון מלכתחילה.

הממשלה דנה בעניין זה לראשונה ב-2 ביולי, והיא עסקה בו כשבוע ימים. בדיונים אלה דיברו לפחות שישה שרים בזכות המשך ההפוגה. מקצתם היו מוכנים לסיים את המלחמה על בסיס החלטת החלוקה בתוספת תיקונים קלים, והיו כאלה שסברו שהדבר כדאי גם אם המשמעות היא ויתור על חלקו הדרומי של הנגב. הנימוק שחזר בגרסאות שונות בדברי השרים שחייבו את המשך ההפוגה היה כי 'עלינו לדאוג להמשך ההפוגה לא בשל ירושלים או בשל נימוקים פנימיים אחרים, אלא משום שהמשך המלחמה לא יוסיף לנו ניצחונות, מפלות עלולות לגרור איתן הפסדים בלתי מוגבלים'. וכן: 'בהמשכת המלחמה יש סיכון רב. אנחנו מעונינים לא רק בהפוגה אלא בגמר המלחמה, ויש צורך במשא ומתן'. הדיון בסוגיה זו נמשך עד 8 ביולי, ממש ערב המועד שבו היתה אמורה ההפוגה להסתיים על-פי קביעת מועצת הביטחון, אך כבר יום קודם לכן החליטה הממשלה להמשיך את ההפוגה. בנסיבות הזמן לא היתה משמעות מעשית לדחייה זו, שכן ברנאדוט הודיע למשה שרת ב-8 ביולי שתשובתן של מדינות ערב להצעתו בדבר הארכת ההפוגה היתה שלילית.⁴³ אם כי כבר ב-2 ביולי יכול בן-גוריון להבחין בנטיית הממשלה להאריך את ההפוגה, הרי יומיים אחר-כך הוא נועד עם ידין וסיכם אתו על מהלכי זה"ל עם חידוש הלחימה. השניים סיכמו שתחילה יפעלו כוחות זה"ל לכיבוש רמלה ולוד, ולאחר מכן יפנו את הכוחות לעבר לטרון. המטכ"ל נתן תוכן מבצעי להחלטה בנסחו את עקרונות תוכנית לרל"ר – ראשי התיבות של הערים שבמסגרת מהלך זה: לוד, רמלה, לטרון, רמאללה.⁴⁴ סיכום בן-גוריון-ידין לא בישר בהכרח את חידוש המלחמה, אך מאחר שההפוגה היתה תחומה בזמן, בישרו החלטות השניים על הקו שביקש בן-גוריון להשליט.

בהקשר זה אפשר לציין שדיבורים בדבר האפשרות לסיים את הלחימה נשמעו בשלב מוקדם מאוד של הלחימה גם מחוץ לכותלי הממשלה. כך הביע עיתון הארץ שלושה ימים

42. פרוטוקול ישיבת הממשלה, 16 ביוני 1948, ג"מ.

43. פרוטוקולים של ישיבות ממשלת ישראל הזמנית, 2, 7 ו-8 ביולי 1948, ג"מ; בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, תל-אביב 1969, עמ' 224-226.

44. בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 4 ביולי 1948, עמ' 575; מטכ"ל/חזית דרום: מבצע לרל"ר, 26 ביוני 1948, א"צ 6127/49/93.

לאחר הקמת המדינה תמיכה חד־משמעית בהצהרה של ממשלת ישראל הזמנית בזכות ההיענות לקריאת מועצת הביטחון להפסקת אש. כותרת מאמר המערכת של העיתון, שעסק בעניין זה, היתה 'אנו מוכנים להפסקת אש'. בגוף המאמר נאמר בין השאר:

כל עוד נמשך המנדט הבריטי, כל עוד לא היינו אדונים בארצנו היה לנו יסוד רציני להתייחס בחשד להצעות של שביתת נשק שהיו קשורות בהקפאתו של מצב מדיני, שאי אפשר היה לנו להוסיף לשאתו. מצב זה השתנה עכשיו תכלית השינוי. מדינת ישראל הייתה לעובדה קיימת. שתי המעצמות האדירות בעולם, ארצות הברית וברית המועצות, הכירו בממשלתנו הזמנית כשלטון דה פקטו. אנו שולטים למעשה על השטחים שהוקצו למדינתנו מטעם האו"ם ויש בכוחנו להגן על היישובים העבריים בגליל המערבי ולשמור על הדרך לירושלים. הפלישות הערביות בימים אלה אינן באות כדי למנוע את הקמתה של מדינת ישראל. מדינת ישראל קמה, ומטרתם חסרת הסיכויים של הפולשים היא להחזיר לגלגל ההיסטוריה אהורנית ולבטל מצב שהוא מחויב המציאות. [...] יתכן שיהיה זה לטובתם של יחסים תקינים בינינו לבין שכנינו הערביים בעתיד, אם נוכיח להם את עליונות כוחנו בעליל בשדה הקרב. אך איננו עם רודף מלחמה. יודעים אנו להעריך את הקורבנות היקרים בנפש וברכוש ואת השחתת המידות שהיא תוצאתה של כל מלחמה. מוכנים אנו לוותר על הניצחון הצבאי, אם יתנו לנו לחיות בשלום בתוך גבולות מדינתנו.⁴⁵

רחשי הלב של עורכי הארץ לא מצאו הד בעמדתו של בן־גוריון בשאלת חידוש הקרבות, ועמדת השרים בשאלה זו לא השפיעה על כוונותיו של בן־גוריון בנוגע להארכת ההפוגה. הוא ביקש לחדש את הקרבות, בעיקר בחזית הירדנית, שם היו כוחות ישראל ערוכים לקראת השלב הבא במערכה על הדרך לירושלים. כפי שנראה להלן, מה שהתרחש בישיבות הממשלה שבהן דנו בראשית יולי בחידוש הלחימה יתרחש גם לאחר מכן, כאשר ידונו בהצעות וברעיונות באשר לדרך שבה יש לפעול בהמשך: במרביתם המכרעת של המקרים תהיה זו דרכו של בן־גוריון שתתבצע. עובדה זו מעניינת עוד יותר בשל העובדה שבמרוצת אותם ימים נכפתה על בן־גוריון נוכחותה של ועדה שנועדה לתפקד כמעין קבינט מלחמה; בן־גוריון היה אמור לשתף פעולה עם חברי הוועדה בקבלת הכרעות והחלטות שקשורות לניהול המלחמה.

עם כניסת ההפוגה השנייה לתוקף לא היה ברור אם הקרבות יתחדשו, שכן מועצת הביטחון לא קבעה תאריך לסיום ההפוגה. אבל בן־גוריון קבע כבר בשבוע ההפוגה הראשון שהמלחמה לא תסתיים כל עוד הנגב כולו לא יהיה בשליטה ישראלית מלאה, וכך גם הגליל המערבי וירושלים המערבית.⁴⁶ עניין זה חשוב גם בהקשר לטיעון שעל־פיו ההחלטה הזאת

45. הארץ, 18 במאי 1948.

46. דוד בן־גוריון, 'לקראת הבאות: בבירור של פעילים', 23 ביולי 1948, בהילחם ישראל, עמ' 188-189.

התקבלה בעקבות לחץ אנשי הצבא לפעול בדרום.⁴⁷ טיעון זה הופך את היוצרות על-פיהן, ומקדים מסובב לסיבה. את ההחלטה לכבוש את הנגב קיבל בן-גוריון בלי קשר לדעת ראשי הצבא בעניין זה. בעיקרו של דבר לא היה ויכוח בין בן-גוריון ובין יגאל אלון, לדוגמה באשר לצורך ולרצון לנהל את קרב ההכרעה שיבטיח שליטה ישראלית מלאה על הנגב. הוויכוח היה על העיתוי. בני התקופה האשימו את הממשלה ואת הצבא, כבר במהלך חודשי הלחימה הראשונים, כי אינם משקיעים די מאמצים להבטחת השליטה הישראלית על הנגב. לביקורת הצטרף גם מפקד חטיבת 'הנגב', נחום שריג, והתחושה שעניין הנגב מוזנח הביאה את יגאל אלון לשאוף לעמוד בראש חזית הדרום, על מנת למנוע ויתור על הנגב.⁴⁸ תחושות אלה מצאו ביטוי גם במחקר.⁴⁹ ואולם, עמדתו של בן-גוריון כלפי הנגב מתבררת מתוך הבנת תפיסתו הכוללת את מטרותיה של ישראל במלחמתה כפי שהוצגו לעיל. בן-גוריון נתן ביטוי למחויבותו לנגב בשלבים מוקדמים של המלחמה, אך דבריו אלה לא הביאו לתגובה הצבאית שמבקרו ציפו לה, משני טעמים מרכזיים: בחודשי הלחימה הראשונים היה המצב בחזית המרכזית דוחק הרבה יותר, והכוחות המצריים הפולשים לארץ לא יצרו באותה עת איום מידי שחייב תגובה ישראלית מסיבית. גישתו של בן-גוריון כלפי חזית הדרום נקבעה, אם כן, על בסיס הערכה של סדר הקדימויות הרצוי בהקצאת הכוחות, בשעה שאלה היו מועטים. ואכן, כאשר הושגו מרבית היעדים הישראליים בחזית המרכזית, התאפשר לעבור לשלב הבא, שהיה המלחמה על הנגב. בן-גוריון פנה להכין את הקרקע לחידוש הקרבות מקיץ 1948. ממשלת מצרים היתה מוכנה לסיים את המלחמה כבר בשעה זו, ודוברים מצרים היו מוכנים להודות כי 'Israel is here to stay', ואולם מצרים לא היתה מוכנה לעשות זאת בתנאים שהציבה ישראל, ובוודאי לא היתה מוכנה לפתוח במשא-ומתן לשלום עם ישראל – רעיון שהפריח שר החוץ שרת.⁵⁰ העמדה המצרית הזאת עודדה את בן-גוריון להמשיך בפעילותו להכנת הקרקע לחידוש הקרבות. הצעד המעשי הראשון בכיוון זה היה דיון שקיים ב-29 ביולי עם יגאל ידן, ובו הסכימו השניים שצה"ל יחדש את המלחמה כאשר יושלמו תהליכים

47. בן-אליעזר, דרך הכוונת, עמ' 274-275.

48. יוסף ויץ, יומני ואגרותי לבנים, תל-אביב 1965, פרק ג, 1 באוגוסט 1948, עמ' 323; 4 באוגוסט 1948, עמ' 324; 11 באוגוסט 1948, עמ' 327; 19, 20 ו-21 באוגוסט 1948, עמ' 331-333; 11 בספטמבר 1948, עמ' 339-340; זורבל גלעד (עורך), ספר הפלמ"ח, ב, תל-אביב תשט"ז, עמ' 867. תמונה קשה על מצבם של אנשי בית-אשל ונבטים עולה גם מדוח מפקד מרחב הנגב הדרומי: יוסקה וישיבסקי אל מטה החזית, אברהם נגב, 9 בספטמבר 1948, א"צ 2539/50/8.

49. גלבר, גרעין לצבא עברי סדיר, עמ' 268-269; עמיעד ברזנר, המאבק על הנגב, 1941-1948, תל-אביב 1994, עמ' 273-274.

50. הצעת השלום של שרת, שיחת מ' שרתוק ואנשי משרד החוץ עם הרון ברנאדוט ועוזריו, 5 באוגוסט 1948, בתוך: יהושע פרוינדליך (עורך), תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, א, ירושלים תשמ"א, עמ' 492; תשובתה השלילית של מצרים, שם, הערה 2. את ההכרה למעשה בקיומה של ישראל הביע איש חצר המלוכה המצרי, ג'אלאד ביי: From Cairo to FO, 8.7.1948, PRO, FO 141/1247; From Beirut to Cairo, 20.9.1948, PRO, FO 141/1249

ארגוניים חיוניים. נקבע שאחת הזירות שבהן יפעל בוודאות תהיה הזירה הדרומית.⁵¹ מכאן ואילך פעל שר הביטחון במישור הפנימי, הן הפוליטי והן הציבורי, וכן במישור המדיני הבין-לאומי ובמישור הצבאי, במגמה להכשיר את הקרקע לייזום מהלך צבאי מקיף נגד המצרים.

בזירה הפנימית פעל בן-גוריון לסלק התנגדות אפשרית בממשלה ולקבל את אישורה למהלך, להכין את צה"ל למהלך המכריע ולהכשיר את דעת הקהל הישראלית לחידוש הקרבות. בזירה החיצונית פעלה ישראל, בהשראת ראש הממשלה, להביא לכך שדעת הקהל והקהילה הבין-לאומית, ובעיקר האו"ם וארצות-הברית, יקבלו בהבנה את חידוש הקרבות בידי ישראל. זאת ביקשה ישראל להשיג בעיקר באמצעות הדגשה חוזרת ונשנית, שמצב ההפוגה איננו יכול להימשך לזמן בלתי-מוגבל. בעיקר פעלה ישראל כדי להדגיש שהמצרים מפירים את ההפוגה. בסופו של דבר תצדיק ישראל בכך את חידוש הקרבות.

את המהלך המכריע הראשון בדרך לחידוש הקרבות עשה בן-גוריון ב-1 באוגוסט, בעת דיון בממשלה על המדיניות הרצויה כלפי ההפוגה ועל האסטרטגיה לחידוש המלחמה. כאן החל שר הביטחון את מסעו להכשרת הקרקע בקרב עמיתיו השרים בדבר ההכרח להחדש את הלחימה. הוא הצביע על הסכנות הצבאיות, המשקיות והמדיניות שהמשך ההפוגה טומן בחובו. הוא הביע את חששו שהגורם החשוב ביותר שהביא לישראל את הנצחונות עד כה – חולשתם 'באופן יוצא מן הכלל' של הערבים – ישתנה, והערבים יקבלו סיוע וחיוק. על כן, לפני שההפוגה תהיה לעובדה קבועה ישראל חייבת להצהיר על כוונתה לגרש את הכוחות הפולשים מארץ-ישראל, אלא אם כן תפעל הקהילה הבין-לאומית להסגתם. בן-גוריון הציע לפעול בשתי חזיתות: בנגב ובפרוודור ירושלים, ונקב בתאריך לחידוש הלחימה: סוף אוגוסט או תחילת ספטמבר.⁵² בממשלה נשמעו כמה דעות. היו שרים שתמכו בדעתו של ראש הממשלה ושר הביטחון, בהם משה שרת ופרץ ברנשטיין, שר המסחר והתעשייה, ואולם, מרבית חברי הממשלה היו מסויגים. מקצת הדוברים התנגדו לעצם הרעיון של חידוש הקרבות. משה שפירא, שכבר הביע בעבר את דעתו נגד הפרת ההפוגה בידי ישראל, שב וחזר על עמדתו זו: 'סכנת התבוסה גדולה במלחמה ולא בהפוגה. גם כאשר נגיע לגבול מצרים או לגבול סוריה לא תסתיים המלחמה. [...] ולכן ההפוגה כפי שהיא היום טובה לנו מאשר קפיצה למלחמה חדשה'. אחרים הודו שההפוגה מטילה קשיים על ישראל, אך אל לה לישראל לצאת למהלך כולל שמטרתו סילוק הצבאות הערביים מתחומי ארץ-ישראל המנדטורית, גם אלה הנמצאים מחוץ לשטח מדינת ישראל של החלטת החלוקה: 'אין אנו תובעים לעצמנו את כל ארץ-ישראל, והפולשים שנמצאים מחוץ למדינתנו, אינם פולשים'. על-פי התבטאויות השרים, שחזרו בדרכים שונות על הדברים שצוטטו לעיל, היה נדמה שאם תעלה שאלת

51. בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 28 ביולי 1948, עמ' 624; 1 באוגוסט 1948, עמ' 627. הם לא הסכימו בשאלה מה תהיה גורת הפעולה השנייה. בן-גוריון סבר שיש לפעול נגד המשולש, ואילו דין גרס שיש לפעול נגד כוחות סוריה.

52. פרוטוקול ישיבת הממשלה, 1 באוגוסט 1948, ג"מ.

חידוש המלחמה להצבעה, היא תידחה. בן-גוריון שמע היטב את הקולות, והצעתו הראתה זאת. הוא נשאר איתן בדעתו שאל לה לישראל להשלים עם ההפוגה לאורך זמן, וכדי לקדם את הרעיון הוא הציע נוסחת ביניים: הממשלה לא תחליט 'עכשיו' מתי להפסיק את ההפוגה, אבל היא מחליטה 'שלא רצוי שתהיה הפוגה לזמן בלתי מוגבל', וכי בצד הפעילות באו"ם ברות זו 'יש להכין את מלוא הכוח למקרה של סיום ההפוגה'.⁵³

אמנם בן-גוריון לא קיבל את אישור הממשלה לתוכניתו לאחר שעבר על פני המשוכה הראשונה, אך הממשלה גם לא דחתה אותה, וסיכום הישיבה היה כזה שבן-גוריון היה יכול לקדם את כוונתו לחדש את הלחימה. אז פנה בן-גוריון לזירת פעולה נוספת, והיא הזירה הבין-לאומית. נציגי ישראל העלו לפני שליח האו"ם, הרוזן ברנאדוט, טענות על הפרות ההפוגה בידי המצרים, וביקשו שהוא יראה בכך סיבה מוצדקת לחידוש הקרבות. ברנאדוט לא היה מוכן לכך, אך הפעילות הזאת הכינה את הקרקע לטענה הישראלית כי בשל מעשי המצרים רשאית ישראל לחדש את הלחימה.⁵⁴ צעד נוסף בכיוון זה היה הלחץ שהופעל על מועצת הביטחון לקבוע מועד לסיום ההפוגה, שיאלץ את הצבאות הערביים לפנות עד אז את הארץ, ולא – תהיה ישראל חופשית לפעול כפי שתראה לנכון. מועצת הביטחון דחתה את דרישתה של ישראל, אך דרישה זו הבהירה היטב את דרך ראייתה של ישראל את המשך קיומו של המצב.⁵⁵

זירה נוספת שבה פעל בן-גוריון היתה הזירה הפנימית. בן-גוריון חש שהמשך ההפוגה נתפס בציבור כשלב בדרך לסיום המלחמה, ועל כן יקשה לגייס את הציבור למשימות שהאמין כי הן עדיין עומדות לפני ישראל. הוא ראה צורך 'לחידוש הדריכות בציבור', משמע, להכשיר את דעת הקהל לאפשרות שהקרבות יתחדשו. למטרה זו זימן אליו את עורכי העיתונים, 'להסביר להם שהמלחמה טרם עברה'. בן-גוריון קונן על כך ש'ביישוב אין חרדת המצב, אין חיי צנע, אין נכונות לשאת בעול'; הוא ביקש להזעיק באמצעותם את דעת הקהל בישראל ולהכינה לחידוש הקרבות.⁵⁶

ואולם עדיין היתה הממשלה הזירה העיקרית. עמדת הציבור בשאלת חידוש הקרבות לא היתה רלוונטית, מה עוד שבן-גוריון חש שהוא יכול לתמרן אותה כרצונו. המקום שבו היה צורך להפעיל את מלוא השפעתו היתה הממשלה. במחצית ספטמבר 1948 התרחש דבר שדומה כי שימש נקודת מפנה במערכת היחסים שבין בן-גוריון ובין הממשלה: במחצית ספטמבר תקפו חיילים ירדנים עמדה ישראלית באזור מודיעין ופגעו ב-25 חיילים. החיילים הירדנים פינו את העמדה, ובן-גוריון הציע לממשלה ב-16 בספטמבר להגיב במתקפה רבתה על הירדנים. הממשלה דחתה את ההצעה; הביוגרף של בן-גוריון, מיכאל בר-זוהר, מכנה את

53. שם, שם.

54. שיחת מ' שרתוק ואנשי משרד החוץ עם הרוזן ברנאדוט ועוזריו, 5 באוגוסט 1948, תעודות ישראל, 1948, עמ' 465-466.

55. מ' שרתוק אל א' אבן, 13 באוגוסט 1948, תעודות ישראל, 1948, עמ' 518-519, וכן 18 באוגוסט 1948, עמ' 535;

56. בן-גוריון, יומן המלחמה, ב, 6 בספטמבר 1948, עמ' 673; 9 בספטמבר 1948, עמ' 679.

הדחייה הזאת 'בכייה לדורות'.⁵⁷ המקרה כולו וממדיו הוצגו בדרך שונה מדרך התרחשותם של הדברים בפועל, וגם המשמעות לא היתה כמשמעות שנקשרה לו. באותה העת קבעו בן-גוריון וידין את היעדים להמשך פעולות צה"ל והגזרה הירדנית לא נכללה בהם; להפך, באותה העת הלכה ונוצרה מערכת יחסים של הידברות בין המושל הירדני והמושל הישראלי של ירושלים. בעקבות התקרית שאל בן-גוריון את ידין אם צה"ל יוכל להקצות כוחות מספיקים לביצוע מוצלח של התקפה על לטרון, וגם אם צה"ל יוכל להתמודד עם מתקפה ערבית כוללת בעקבות התקפה כזאת על לטרון. ידין גרס שצה"ל לא יוכל לבצע בהצלחה מתקפה על לטרון, אלא במחיר ריכוז כוחות ופגיעה בהיערכות בגזרות אחרות שבהן תוכננה פעילות.⁵⁸ למרות הסתייגותו של ידין, שב בן-גוריון והעלה את האפשרות הזאת לפני חברי הממשלה. נראה שעשה זאת בעקבות שיחה עם המושל הצבאי של ירושלים, דב יוסף, ועם ראש העיר, דוד אוסטר. השניים דחקו בו להילחם ברעיונות שנבחנו באותה שעה באו"ם, באשר לבנאום ירושלים. הממשלה החליטה נחרצות שירושלים תישאר חלק ממדינת ישראל, אבל בן-גוריון סבר שעל מנת להבטיח זאת יש לכלול גם את לטרון בתחומי המדינה. לדעתו, השליטה הירדנית על הדרך לירושלים העמידה בסכנה את יכולתה של ישראל לקיים את החלטתה שהעיר תהיה חלק ממדינת ישראל. לבן-גוריון היה ברור שהתקפה ישראלית על לטרון תביא לחידוש הקרבות בחזית הישראלית-ירדנית, אך הוא העריך שאפשר להגביל את הלחימה ליעדים הרצויים לישראל. הוא סבר שהתלקחות תאפשר לדחוק את הכוחות הירדניים ממקום חנייתם הנוכחי מזרחה, לעומק השומרון, וכך יתאפשר להרחיב את פרוודור ירושלים ולהביא את כל האזור מבית-נבאללה עד רמאללה לשליטת ישראל. אלא שבן-גוריון לא התכוון לצאת לעימות כולל עם הלגיון ולא פרש חזון של תפיסת שטחים שבשליטת הלגיון. ואכן לטענה בדבר ה'בכייה לדורות' לא נמצא ביסוס לא ביומני בן-גוריון ולא בפרוטוקול ישיבות הממשלה, שם הציג את רעיונותיו. מכל מקום, הממשלה דחתה את הרעיון לתקוף את לטרון.⁵⁹ אין להסיק מדוגמה זו שבכך נקבע דפוס חדש של יחסים בין בן-גוריון לממשלתו. ההפך הוא הנכון. קשה לדעת מדוע בחר בן-גוריון להביא את העניין להכרעת הממשלה, אך בהסתמך על נסיון העבר וממה שאפשר ללמוד מהתנהלותו באותם ימים, נראה שבן-גוריון העדיף שהממשלה תכריע ולא הוא. אולי הוא ביקש שהממשלה תהיה זו שתאמר לא לתוכנית שממילא הוא לא היה מעוניין בה. מכל מקום, בן-גוריון שוב לא יביא להכרעת הממשלה הצעה למהלך שלדעתו מן ההכרח לבצעו.

ואולם, המקרה לימד את בן-גוריון שבבואו להציע לחבריו בממשלה רעיונות שדעתו היתה נחושה להוציאם אל הפועל, עליו להכשיר את הקרקע, ואכן כך פעל לאחר מכן. בעוד צה"ל מתכן תוכניות למתקפה הצפויה על המצרים – ההכנות לכך כבר החלו באוגוסט⁶⁰ –

57. מיכאל בר-זווה, בן-גוריון, ב, תל-אביב 1977, עמ' 825; בן-גוריון, מדינת ישראל המחודשת, עמ' 288.

58. בן-גוריון, יומן המלחמה, 24 בספטמבר 1948, עמ' 720.

59. שם, 26 בספטמבר 1948, עמ' 722; פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 26 בספטמבר 1948, ג"מ.

60. מטכ"ל/אג"ם אל חזית הדרום, 16 באוגוסט 1948, א"צ 6127/49/93; וכן 5 בספטמבר 1948, שם.

כינס בן-גוריון בראשית אוקטובר את שרי הממשלה חברי מפלגתו כדי להשיג את הסכמתם להצעתו, הסכמה שתאפשר לו להשיג רוב בממשלה. ואכן, כך היה. בן-גוריון הסביר לעמיתיו את הצורך במבצע הצבאי, ועל-פי מה שרשם בספר זכרונותיו, לא הגיבו עמיתיו אלא קיבלו את עמדתו. גישתם של אלה השפיעה על האווירה בישיבת הממשלה שהתכנסה לאחר מכן, וכאן, שלא כרוח הדיון שהתקיים באוגוסט, דיון ששררה בו אווירה שלילית נגד מהלך צבאי יזום בידי ישראל, הסכימו מרבית חברי הממשלה להצעתו של בן-גוריון ליזום מהלך צבאי נגד הכוחות המצריים.⁶¹

מהלכיו של בן-גוריון לקראת מסע המלחמה של אוקטובר חורגים במידה מסוימת מדרך התנהלותו עד כה במובן הזה שהוא הסתמך במהלך כולו על החלטת הממשלה. את הסיבה לכך יש למצוא בתנאים המיוחדים ששררו באותה העת. יש לזכור שהלחימה פסקה, והממשלה עסקה במהלכים המדיניים באינטנסיביות רבה וברציפות. שלא כמו לאחר ההפוגה הראשונה או ההפוגה השנייה, היה קשה להצדיק בשלב הזה מהלך צבאי באיום מדי מצד צבאות ערב, שכן אז כבר לא התקיים איום כזה. בשל כך ביקש בן-גוריון לקבל את הסכמת הממשלה למהלך. ואולם, בן-גוריון לא היה מוכן להשאיר את ההחלטה לידי המקרה, והוא הפעיל את כל כובד משקלו כדי להשיג את ההסכמה הזאת. כאמור, הוא הקדים לישיבה פגישה עם עמיתיו למפלגה ושכנע אותם לאשר את הצעתו. בישיבה עצמה חזרו כמה שרים על אחת הטענות שבעזרתן הצדיק בן-גוריון את הצעתו – המצרים מונעים מעבר שיירות אספקה אל יישובי הנגב שנמצאים מעבר לקו שהם שלטו בו. טיעון זה גם שימש עילה לפתיחת המבצע. ממשלת ישראל ביקשה לנצל את החלטת האו"ם, שעל-פיה רשאית ישראל להעביר שיירות לנגב, וארגנה שיירה ליישובים המנותקים. מפקד השיירה תודרך לכל אפשרות, גם למקרה הלא צפוי שהמצרים יאשרו את מעבר השיירה. ואכן, ביום מעבר שיירה ב-15 באוקטובר בשעות אחר הצהריים, ואנשיה גררו את הכוח המצרי הסמוך לקרב יריות – ובעקבותיו נמצאה העילה לתחילת המבצע.⁶²

עד כמה היה בן-גוריון נחוש בדעתו להוציא לפועל את תוכניתו לסלק את הנוכחות המצרית על אדמת ארץ-ישראל גם במחיר חידוש הקרבות אפשר ללמוד גם מהדרך שפעל בה כאשר הסתיים מבצע 'יואב', שהיה מבחינתו השלב הראשון במערכה נגד הנוכחות המצרית בארץ-ישראל. המבצע הסתיים ב-22 באוקטובר, בעקבות קריאת מועצת הביטחון לצדדים להפסיק את האש.⁶³ פרק הזמן שלאחר סיום המבצע נוצל להחזרת הכשירות ליחידות

61. פרוטוקול ישיבת ממשלת ישראל, 6 באוקטובר 1948, ג"מ; בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, 6 באוקטובר 1948, תל-אביב 1982, עמ' 736.

62. 'יצחק רבין, פנקס שירות, ב, תל-אביב 1979, עמ' 65. בדיווחו לממשלה על פתיחת המבצע אמר בן-גוריון: 'השיירה יצאה ביום ו' בשעות הצהריים מקרתיה. בתחילה לא פגעו בה. כ-300 מטר מהמשלט המצרי המטירו עליה אש'. כלומר, בן-גוריון לא דיווח גם לשרי הממשלה על הדרך שבה החל מבצע 'יואב'. פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 17 באוקטובר 1948.

63. בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, 22 באוקטובר 1948, עמ' 760.

צה"ל ולפעילות בזירה הבין-לאומית, שבמהלכה גם התנהלו גישושים עם נציגים מצרים בנוגע לאפשרות להביא לסיום המלחמה. המגעים האלה לא עלו יפה מאחר שהמצרים לא היו מוכנים לקבל את התנאי הישראלי הנחרץ, שדרש את נסיגת כל הכוחות המצריים אל מעבר לקו הגבול הבין-לאומי בין ישראל למצרים. תגובת בן-גוריון להצעות המצריות היתה: 'או שלום או נסיגה [מצרית] מהארץ – או גירוש על ידינו'. צה"ל המשיך בהכנות לפעולה צבאית.⁶⁴ ב-8 בדצמבר הורה בן-גוריון ליגאל ידין לפתוח בהכנות הצבאיות הדרושות ל'היסול גמור של המצרים בשטח ביר-עסלוג'-עוג'ה-אל-חפיר'.⁶⁵ הוא עשה זאת על דעתו – בלי להיוועץ בעמיתיו לממשלה ובלי לבקש את אישורם לכך. בתשובה להערה אקראית של השר רוזנבליט אמר בן-גוריון ב-9 בדצמבר ש'אם המצרים ימשיכו בפעולתם, תהיה מגמתנו לנקות את הנגב'.⁶⁶ מספר ימים אחר-כך דיווח בן-גוריון לחבריו לממשלה על כך שאם המצרים לא יסכימו להסיג את כוחותיהם הצבאיים מהנגב, 'בעוד כמה ימים ננסה לחסל את הסכסוך שלנו עם המצרים על ידי גירושם מהנגב'.⁶⁷

משמעותו של מהלך זה בעיני בן-גוריון היתה גדולה עוד יותר, שכן הוא ראה בפעולה המתוכננת מהלך קריטי בדרך לסיומה של המלחמה. מטרת מבצע 'חורב' (שלא הוצג לממשלה בשמו) היתה אמנם לסלק את הנוכחות המצרית בנגב אך גם להיות אקורד הסיום של המלחמה. כוונותיו של בן-גוריון עוררו דיון שכמוהו התנהלו עד כה רק מעטים בממשלה. בסקירתו צפה בן-גוריון אפשרות של חידוש יזום של הקרבות גם באזור ואדי ערה, על מנת להזיז את הגבול עוד מזרחה ולהרחיק איום אפשרי על מרכז המדינה; אך בסך הכול הציג בן-גוריון לפני הממשלה את כוונתו להורות לצה"ל לחדש את הקרבות ולצאת למהלך שעתיד להביא לסיום המלחמה. משמעות אחת של הכוונה הזאת היתה שצה"ל לא יפעל בגדה המערבית, וזו תישאר בידי ירדן. בן-גוריון לא הסביר מדוע אין בכוונתו להורות לצה"ל לפעול שם, אך רמז שאין הוא מעוניין לנקוט צעדים שיסכנו את ישראל בעימות צבאי עם בריטניה, ולהערכתו התקפה ישראלית ישירה על הלגיון בגדה המערבית תגרום לעימות כזה. שר הפנים יצחק גרינבוים (הציונים-הכלליים) הוסיף טיעון דמוגרפי נגד פעולה מקיפה בחזית הירדנית: ישראל אינה יכולה לאחוז בשטח שנמצאת בו אוכלוסייה ערבית רבה כל-כך. גרינבוים אף סבר שיש טעם והיגיון לאפשר למלך עבדאללה לספח לממלכתו את הגדה המערבית, שכן הדבר יורע פירוד במחנה הערבי. עם זאת דרש שבמקביל לפעולה המתוכננת בנגב יפעל צה"ל גם להרחבה ניכרת של פרוודור ירושלים בחלקו הדרומי.

מול גישתו של בן-גוריון, שעל-פיה היה המהלך הצבאי המוצע אמור להיות צעד מכריע בדרך לסיום המלחמה ואולי אף למגעי שלום, הציגו השרים דוד רמז, שר התחבורה, וברנשטיין

64. שם, 9 בדצמבר 1948, עמ' 871-872; 22 בדצמבר 1948, עמ' 895; בן-גוריון לפני ועד הביטחון, 7 בינואר 1949, בתוך: בהילחם ישראל, עמ' 346.

65. בן-גוריון, יומן המלחמה, ג, 9 בדצמבר 1948, עמ' 869, 872.

66. פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית, 9 בדצמבר 1948, ג"מ.

67. שם, 12 בדצמבר 1948, ג"מ.

גישה הפוכה: חידוש הקרבות רק ירחיק את האפשרות להתקדם לקראת שלום, ועל כן מוטב להמשיך ולקיים את ההפוגה ולבוא בדברים עם ממשלת מצרים וממשלת ירדן על הסכם. השר קפלן הסכים עם שני עמיתיו, אם כי היה מוכן למהלך צבאי מוגבל בנגב, שישמש אמצעי לחץ על מצרים להגיע להסדר עם ישראל. הוא דחה מכול וכול את הרעיון לכבוש את הגדה המערבית, בעיקר מנימוקים דמוגרפיים. השר בנטוב דחה אף הוא את הרעיון לנהל קרב הכרעה נגד המצרים כאמצעי להביא לסיום המלחמה. הוא סבר שבמקום שלטון עבדאללה בגדה המערבית על ישראל לפעול להקמת מדינה ערבית פלסטינית בשטח שנמצא אז בשליטה ירדנית. השר ציזולינג הציג עמדה הפוכה, שקראה להשתלט על הנגב ועל הגדה המערבית כאחד.⁶⁸

דווקא הדיון המעמיק הזה מלמד עד כמה היה מכריע התפקיד שמילא בן-גוריון בניהול המלחמה. ראש הממשלה ושר הביטחון התייצב לפני הממשלה ששריה ניהלו דיון ערני ואינטנסיבי, אלא שתוצאותיו נתנו לדיון כולו נופך של מועדון לחילופי דעות ולא פורום לקבלת החלטות. הדיון הסתיים בלא הצבעה, והמילה האחרונה נשמרה לבן-גוריון. בסכמו את הדיון התעלם שר הביטחון ממשמעות חידוש הקרבות ומכוונתו להביא באמצעותם לסיומה של המלחמה. במקום זאת הוא הסיט את הדגש לאפשרות של כשלון המגעים שהתנהלו באותה העת עם עבדאללה ולאפשרות שישראל תכבוש את הגדה ותספחה. בן-גוריון הבטיח שאם אכן תעלה האפשרות הזאת, היא תובא לממשלה להצבעה.⁶⁹

באשר לחזית המצרית, בן-גוריון לא העמיד את כוונתו לחדש את הקרבות להצבעה. רוח הדברים בשיבת הממשלה לא היתה חד-משמעית, והוא העדיף לפנות אל החלטת הממשלה מ-6 באוקטובר כבסיס לחידוש הקרבות וכן להציג את המעשה לא כחידוש – אלא כהמשך. בן-גוריון הבליע את העניין הזה באמצעות ההבטחה להעלות לדיון הממשלה נושא שהוא כלל לא התכוון לעסוק בו, והוא כיבוש הגדה המערבית. לבן-גוריון היה ברור שצה"ל לא יפעל בחזית הירדנית, ומכל מקום איש מחברי הממשלה לא ערער על דרך פעולתו.

סיכום

המציאות שבן-גוריון פעל בה היתה מציאות מסובכת ולא קלה, ואין לשפוט אותה על-פי אמות מידה של מדינה מתוקנת, המקיימת מוסדות מתוקנים שפועלים כהלכתם. מלחמת תש"ח היתה מלחמה שהתנהלה בשעה שמדינת ישראל אך זה קמה, ועמה קמו מוסדותיה. על כן יש בניסיון לבחון את מנהיגותו הצבאית של בן-גוריון באמות מידה של ממשל תקין מידה לא קטנה של אנכרוניזם. אולם, גם בכך אין להגזים. מדינת ישראל שקמה בה' באייר תש"ח היתה ישות שמוסדות רבים שלה היו קיימים עוד לפני הקמתה, וממד החדשנות שבהקמת

68. שם, 19 בדצמבר 1948, ג"מ.

69. שם, שם.

מוסדות ממשל במדינת ישראל היה קטן בהרבה מממד המשך. דן הורוביץ ומשה ליסק תיארו את התהליך הזה כך: 'ניכרת המשכיות הדפוסים שנוצרו בתקופה שבה כונה הישוב היהודי בארץ-ישראל "מדינה בדרך". לאמיתו של דבר, בלעדי התשתית שהוקמה על-ידי הישוב המאורגן [...] לא הייתה הקהילה היהודית מסוגלת לעמוד בעימות עם הקהילה הערבית ועל אחת כמה עם הפלישה של צבאות מדינות ערב השכנות שהחלה ב-14 במאי 1948.⁷⁰ שלושה רכיבים מרכזיים אפשרו לבן-גוריון להיות המחליט הכמעט בלעדי באשר לדרך ניהול המלחמה ולקביעת יעדיה: מעמדו הבכיר בהנהגה הציונית, מעמד שנרכש תחילה בתחום הפוליטי, כאשר בן-גוריון ביסס במשך עשרות שנים את מעמדו כמנהיג מאז היה מזכיר ההסתדרות ועד היותו ליו"ר הנהלת הסוכנות היהודית; כניסתו האינטנסיבית לתפקיד שר הביטחון – תחילה בפועל; ותפקידו בהכנת 'ההגנה' לאתגר המלחמה הצפויה, מהלך שהקנה לו מעמד ברור וחד-משמעי כאחראי העליון לנושא הביטחון. הסתלקותו של המועמד הטבעי בהנהגה הציונית לתפקיד זה, אליהו גולומב, אפשרה לבן-גוריון להיכנס לתפקיד ולרכוש לו מעמד שאותו ביסס גם באמצעות סילוקם של אישים וגופים שיכלו לערער על סמכותו ועל מעמדו כדמות הסמכותית הבכירה בנושא הביטחון, או לפחות להקשות עליו למלא את תפקידו. הזיהוי שהלך ונוצר בין בן-גוריון ובין תיק הביטחון העמיק כל-יכך עד שלא היה אף אחד בהנהגת הישוב שהעז לחלוק על מעמדו זה – גם כאשר היה ברור לאותם אישים שבן-גוריון משליט בפועל שלטון יחיד בתחום הביטחון. על כל אלה יש להוסיף את העובדה שהחלטותיו לא חרגו חריגה ניכרת מהקונסנזוס היישובי.

מעמדו זה של בן-גוריון בא לידי ביטוי גם ביחסיו עם ראשי הצבא. אם כי הוא הרבה להיוועץ במפקדי צה"ל, הרי שמערכת היחסים ביניהם היתה ברורה: בן-גוריון הוא המכריע. מפקדי הצבא קיבלו כמעט בלא ערעור את מעמדו כמצביא העליון של המלחמה, והם נענו לרצונותיו ולהוראותיו גם כאשר דעתם היתה שונה. דווקא פרשיית 'מרד הגנרלים', כאשר יצאו ראשי הצבא נגד החלטותיו של בן-גוריון, מלמדת עד כמה מוצק היה מעמדו כמתווה מסלול המלחמה: הגנרלים סירבו להשלים עם פגיעה במעמדם המקצועי והאישי, אך קיבלו באופן ברור את הכרעותיו של בן-גוריון בסוגיות אסטרטגיות וצבאיות, לעתים עד כדי רמה של העברת תותח יחיד ממקום אחד למשנהו.

המשמעות של כל הדברים האלה היא שבן-גוריון קבע כמעט לבדו את תחומי המלחמה המרכזיים: האסטרטגיה שלה, הדרך שבה תתנהל, העיתוי לחידוש הקרבות והמקומות שבהם יקרה הדבר ולבסוף הדרך שבה תסתיים המלחמה. אפשר למצוא התאמה כמעט מלאה בין הערכותיו את מה שצה"ל יבצע במהלך המלחמה ובין מה שאכן קרה. בן-גוריון דיווח לעמיתיו בממשלה, למוסדות מפלגתיים ואף למועצת העם. ואולם, דיווחיו לא שימשו מצע לדיון ולוויכוח שבעקבותיהם מתקבלות הכרעות סביב שולחן הדיונים. גם במקרים שהתקיימו דיונים, לא נמצאה להם שום השפעה על ההחלטה הסופית – וזו התקבלה על-פי הדרך שבן-גוריון כיוון את הדברים. מלחמה היא מאורע שבו גופי ממשל נהנים מחופש פעולה בכל

70. דן הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה, תל-אביב 1990, עמ' 40.

מיני תחומים בצורה יוצאת־דופן וכך הם נעשים לגופים מעין דיקטטוריים. בן־גוריון ניצל את המצב הזה עד תום ולמעשה התעלם מהמערכת הפוליטית שמטעמה פעל. את ההכרעות האסטרטגיות והמבצעיות החשובות ביותר בתחום של ניהול המלחמה וסיומה קיבל בן־גוריון, ולא ממשלת ישראל, ועל כן אפשר לראות את מלחמת תש״ח כמלחמתו של בן־גוריון.